

QƏDİM YUNANISTANDA MÜQAVİLƏ MÜNASİBƏTLƏRİNİN FORMALAŞMASININ TARİXİ, SOSIAL-İQTİSADI VƏ HÜQUQİ ƏSASLARI

Eldar Qocayev*

Xülasə

Məqalədə qədim Yunanıstanda müqavilə münasibətlərinin və hüququnun formalaşmasının tarixi, sosial-iqtisadi və hüquqi əsasları, şərtləri, mahiyyəti, öz dövrünə və yerinə görə xarakterik xüsusiyyətləri, sonrakı mərhələdə dünyanın (xüsusilə, qədim Romanın) hüquq düşüncəsinin və qanunvericiliyin inkişafına təsiri, həmçinin, burada müqavilə sahəsində mövcud olmuş əsas müddə, norma, institut və formaların məzmunu və meydana gəlmə səbəbləri və tətbiqi təcrübəsi təhlil edilir.

Mövzunun araşdırılması üçün müəllif xronoloji ardıcılığa uyğun olaraq, qədim yunan şəhər-dövlətlərinin (xüsusilə, Afinanın) tarixi-coğrafi, sosial-iqtisadi, dövlət quruluşu, siyasi və hüququ (əsasən, müqavilə ilə bağlı) vəziyyəti ilə əlaqədar məlumatları tədqiqata cəlb etmişdir.

Açar sözlər: *Qədim Yunanıstan, ticarət, mülkiyyət, Afina, quldarlıq, demokratiya.*

Antik dövrün mədəniyyəti, fəlsəfəsi, ictimai quruluşu, siyasi sistemi və hüquqi münasibətləri özünə qədərki qədim dünya sivilizasiyasının ən qabaqcıl cəhətlərini özündə birləşdirərək, ona bir sıra əsaslı yeniliklər gətirməklə, irəliyə doğru köklü bir inkişaf mərhələsini təşkil edir. Qədim Dünyanın məhz Antik mərhələsi sonrakı dövrlər, mədəniyyətlər və cəmiyyətlərin inkişafı üçün çox zəngin bir irs qoymuşdur.

Bu mənada Antik dövrün ilkin mərhələsini təşkil edən Qədim Yunanıstanda mövcud olmuş sosial-iqtisadi münasibətlər, dövlət quruluşları, fəlsəfi məktəblər, hüquqi düşüncə və hüquq sistemi, antik dövr xüsusi hüquq münasibətlərinin (o, cümlədən müqavilə münasibətlərinin) əsaslarının tədqiqi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Qədim Yunanıstan tarixinin coğrafi çərçivəsi sabit olmayıb, tarixi inkişaf ilə birlikdə dəyişmiş və genişlənmişdir. Tarix etibarilə, qədim yunan sivilizasiyası e.ə. III-II minilliyin qovşağında - Krit adasında ilk dövlət birliklərinin yaranmasından başlayaraq, e.ə II-I əsrlərdə - Şərqi Aralıq dənizinin yunan (ellin) dövlətlərinin Roma tərəfindən tutularaq, Roma dövlətinə birləşdirilməklə başa çatır. Qədim Yunan sivilizasiyasının əsas ərazisi Egey bölgəsi, yəni Balkan, Kiçik Asiya, Trakiya sahilləri və Egey dənizinin çoxsaylı adaları idi. E. ə. VIII-VI əsrlərdə güclü bir müstəmləkəçilik hərəkatından sonra yunanlar həmçinin böyük yunan müstəmləkələri kimi tanınan və "Böyük Yunanıstan" ("Magna Graecia") adlanan Siciliya və Cənubi İtaliya ərazilərini, eləcə də Qara dəniz sahillərini də mənimsəmişdilər.

E.ə. IV əsrin sonlarında Makedoniyalı İsgəndərin zəfər yürüşlərindən sonra süqut edən İran (Persiya) dövlətinin Yaxın və Orta Şərqdən, Orta Asiya və

---

* hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun doktorantı

Hindistanadək uzanan əraziləri üzərində Ellin dövlətləri yaranmış və bu ərazilər qədim yunan dünyasının bir hissəsinə çevrilmişdir. Ellinizm dövründə yunan dünyası qərbdə Siciliyadan şərqdə Hindistana, şimalda Şimali Qara dəniz sahillərindən cənubda Nil çayının ilk axınlarına qədər geniş ərazini əhatə edirdi. Bununla belə, qədim yunan tarixinin bütün dövrlərində Egey bölgəsi onun mərkəzi hissəsi hesab olunurdu, burada yunan dövlətçiliyi və mədəniyyəti yaranıb və öz çiçəklənmə dövrünə çatmışdı.

Qədim Yunanıstanın tarixini üç böyük mərhələyə bölmək olar: 1) erkən sinfli cəmiyyətlər və eramızdan əvvəl II minilliyin ilk dövlət birləşmələrinin (Krit və Axeya) meydana gəlməsi; 2) polislərin müstəqil şəhər-dövlətləri kimi formalaşması və çiçəklənməsi, yüksək mədəniyyətin yaranması (e.ə. XI-IV əsrlərdə); 3) İran (Persiya) dövlətinin yunanlar tərəfindən zəbt edilməsi və Şərqdə ellinci cəmiyyət və dövlətlərin yaranması (e.ə. IV - b.e. II əsrləri).

İki min illik tarixdə qədim yunanlar əmək və təbii sərvətlərdən qənaətlə istifadəyə əsaslanan rəasional iqtisadi sistem, mülki ictimai struktur, respublika quruluşlu polis (şəhər) dövlətləri təsisatı, sonrakı dövrlərdə Roma və dünya (xüsusilə, Avropa və Aralıq dənizi xalqları) sivilizasiyasının (fəlsəfəsinin, incəsənətinin, ictimai-siyasi şüurunun, dövlət quruluşunun, hüququnun və s.) inkişafa böyük təsir göstərən yüksək mədəniyyət yaratmışdılar.

Yunanıstanda e.ə. VIII-YII əsrlərdə sənətkarlığın əkinçilikdən ayrılması, ticarətin genişlənməsi, eləcə də ticarətin və sələmçiliyin güclənməsi, bir tərəfdən adamların torpaqdan məhrum olunmasına gətirib çıxarırdı, digər tərəfdən cəmiyyətin "polisey" deyilən, xüsusi qrupunun (zümresinin) meydana gəlməsinə səbəb oldu ki, onlar da kollektiv şəkildə qullara, digər asılı adamlara və qeyri-polis (qeyri-şəhər) əhalisinə qarşı dururdular. Poliseyaya daxil olan vətəndaşlar, torpaq və qullar üzərində hakim mövqedə dayanmaq hüququna malik idilər. Belə sosial-iqtisadi mənzərənin formalaşması hüquq elminin əsaslarını qoymuş, dövlət və hüquq haqqında dərin və sistemli biliklər vermiş, antik dövrün böyük müfəkkirləri Sokratın (e.ə. 469-399-cu illər), Ksenofontun (e.ə. 430-354-ci illər), Platonun (e.ə. 427-347-ci illər), Aristotelin (e.ə. 384-322-ci illər), əsərlərində də, parlaq şəkildə əks olunmuşdur.

Qədim Yunanıstan şəhər dövlətlərində dövlət quruluşu və əmlak münasibətlərini reqlamentləşdirən hüquq sistemi o dövr üçün yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmışdı. Əmlak sahibinin torpaq, mal-qara, qul və özünə faydalı şeylər üzərində sərəncam verməkdə məhdudiyətsiz hüquqları var idi. Pulla əlaqədar əqdlərin, xüsusən, sələmçiliyin geniş yayılması və artan dəniz ticarəti, böyük sərvət toplamağa imkan verirdi.

Antik dövr düşüncəsinin və fəlsəfi (o, cümlədən hüquqi) fikrinin formalaşmasına qədim yunan mifologiyası (əfsanə və əsatirləri), dini dünyagörüşü [3, s.61-81], Homerin "İliada" və "Odiseia" dastanları önəmli təsir göstərmişdir. Daha sonra "Yeddi müdrək", Müstəqil filosoflar, Milet məktəbi, Elea məktəbi, Pifaqorçular, Atomçular, Sofistlər, Klassik yunan filosofları, Sokratçılar, Epikürçülük, Peripatetizm, Stoaçılıq, Platonçuluq (Akademiklər), Pifaqorçuluq, Qnostisizm və sair çoxsaylı yunan fəlsəfi məktəbləri, cərəyanları və filosofları

Antik ictimai fikri elə yüksək bir səviyyəyə qaldırdılar ki, təsiri min illiklər sonra da hiss olunur. Bu təsir xüsusən, qədim Romada ictimai (o, cümlədən hüquqi) fikrin formalaşması və inkişafı üçün mühüm mənbələrdən biri oldu.

Eramızdan əvvəl VIII-VI əsrlərdə Krit, Axeya, Sparta, Afina, Milet, Korinf, Meqera, Kiosda və digər yunan şəhərlərində də quldarlıq quruluşuna əsaslanan şəhər-dövlətləri (polislər) meydana gəldi. Demək olar ki, hər bir şəhərdə müstəqil dövlət yarandı ki, onlar da həmin şəhərlərlə yanaşı, ətraf kəndləri və əraziləri də özlərinə birləşdirirdilər. "... yunan polisində dini və dünyəvi məsələlərin birləşdirildiyi və dinin həm əxlaqi təməl, həm də ritualların təşkilini dəstəkləyən qaydalar toplusunu təmin edən ikitərəfli, integrasiya olunmuş bir sistemi var idi"[21].

Demokratik respublika olmaqla, öz dövrünə qədər mövcud hər hansı dövlət quruluşu və siyasi sistemlə müqayisədə daha çox insanın idarəçilikdə iştirakına imkan verməklə irəliyə doğru böyük bir addım olmasına baxmayaraq, qədim Yunanıstan demokratiyası yalnız onun vətəndaşları üçün idi. Budara qadınlar, azad qeyri-vətəndaş əhali və qullar demokratik təsisatlardan kənar qalır və idarəçilikdə heç cür iştirak etmirdilər. Bunun bariz nümunəsi Afina demokratiyası hesab oluna bilər.

"Qədim yunanların siyasi fikrinin mühüm nailiyyətlərindən biri, ayrılmaz qanuni hüquqlar toplusuna malik vətəndaş konsepsiyasının: hər hansı bir şəxsdən və ya qurumdan tam müstəqil şəxsi azadlıq, rifah və normal həyatın əsası kimi öz şəhərində torpaq sahəsinə malik olmaq hüququ, könüllü xalq dəstələrində xidmət etmək və silah gəzdirmək hüququ, Xalq Məclisinin və hökumətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququnun inkişafı idi" [23].

Beləliklə, görürük ki, hüququn üstünlüyü və hüquqi bərabərlik prinsipləri, yuxarıda qeyd olunan istisnalara baxmayaraq, Afina demokratiyasının institusional təcrübələrində və ideallarında möhkəm şəkildə yer tuturdu. [4, s.193]

Qədim Yunanıstanın hüquq təcrübəsini araşdırdıqda görürük ki, burada hüquq məktəbinə ehtiyac yox idi, çünki hüquqşünaslar hüquq sisteminin bir hissəsi deyildilər. Məhkəmə işlərində insanlar onları təmsil edən vəkil xidmətindən istifadə olması əvəzinə, işlərini özləri müdafiə edirdilər. Bəzən, imkanlı şəxslər işi məhkəmədə mübahisələndirərkən nə deyəcəklərini dəqiqləşdirmək üçün nitq yazanların xidmətindən istifadə edirdilər. Qədim yunanlar hökm çıxarmaq üçün də hakimlərdən istifadə etmirdilər. Bunun əvəzinə, bəzən 500-ə qədər münisifdən ibarət böyük münisiflər heyətindən istifadə edirdilər. Qədim Yunanıstanda məhkəmə işləri günlərlə və ya həftələrlə uzadılmırdı. Tərəflərin öz mövqelərini təqdim etmələrinə və münisiflər heyətinin bir gün ərzində öz hökmünü vermələrinə əmin olmaq üçün müvafiq cədvələ uyğun prosesləri ciddi şəkildə nəzarətdə saxlayırdılar [24].

O dövrdə gözəl nitq söyləməyi və məntiqi mülahizələr irəli sürməyi bacaran adamlara ehtiyac var idi. Belə adamlar siyasi və hüquqi biliklərə dərinlən yiyələnmiş, onları fəlsəfə ilə birləşdirmiş - "Sofistlər" (yun. Σοφιστής, lat. Sophistes - müdriklik ustaları) idilər. Qədim Yunanıstanda hüquq düşüncəsinin inkişafına bu cür fəlsəfi cərəyanlar mühüm təsir göstərirdilər.

Qədim yunan şəhər-dövlətləri arasında hüquq sistemi Afinada nisbətən daha yaxşı inkişaf etmişdi. Bu dövr Yunanıstan dövlət və hüquq tarixini tədqiq edən alimlər burada hüquq sistemlərini əsasən məhşur dövlət və ictimai-siyasi xadimlərin və islahatçıların adı ilə bağlayırlar. Bu mənada xronoloji ardıcılıqla Tesey, Drakont, Solon və Klisfenin adları xüsusi göstərilir [10, s.412-420].

Rəvayətə görə, Afinada ilk qanunverici əfsanəvi hökmdar Tesey (e.ə. XIII əsr) olmuşdur. Afina dövlətinin qurucusu hesab olunan bu əfsanəvi şəxsin adı ilə bağlanan, “əbədilik üçün” daşa həkk olunması deyilən və heç bir yazılı elementi gəlib dövrümüzə qədər çatmamış qanunlar, çətin ki, mükəmməl hüquqi normalar olmuşdur. Afina quldar və demokratik Respublikası üçün tərtib edilmiş bu qanunvericilik, güman ki, arxaik hüquq üçün ənənəvi olan din, dini ayinlər və əhalinin sosial təbəqələri haqqında göstərişlərdən (qaydalardan) ibarət mətnlər olmuşdur.

Afinanın ilk yazılı tarixi qanunvericiliyi isə hökmdar Drakontun (e.ə. 650-600-cü illər) adı ilə bağlıdır. “Afinada hüququn mənbəyi əvvəlcə adətlər idi, e.ə. 621-ci ildə isə Drakontun yazılı qanunları - hüququn qüvvədə olan yazılı normaları meydana çıxdı” [11, s.45]. Drakontun rəhbərliyi ilə qəbul olunan bu Qanunlar, əsasən, yeni məhkəmənin təşkilinə və dini və sosial həyat nizamının tipik hüquq pozuntularına görə cəzalara həsr olunmuşdu. Bu qanunlar əsasən, yeni meydana çıxan zadəganların hər bir imtiyazlarını ləğv etməklə, Afina vətəndaşları arasında əmlak bərabərsizliyinin inkişafının qarşısını almağa yönəlmişdi.

Demək olar ki, istənilən cinayətə görə ölüm cəzası müəyyənləşdirilən Drakontun fərmanları dünya hüquq tarixində qəddarlığı ilə məhşurdur. Bununla əlaqədar məhşur tarixçi Plutarx yazır ki, “Drakontdan niyə cinayətlərin əksəriyyətinə görə ölüm hökmü verdiyini soruşduqda, o, kiçik cinayətlərin, onun fikrincə, bu cəzaya layiq olduğunu, lakin böyük cinayətlər üçün daha ağır cəza tapmadığını söyləmişdir” [13].

Qədim Yunanıstanın qanunvericilik tarixində növbəti mərhələ və sistem hökmdar Solonun (e.ə. 635-559-ci illər) adı ilə bağlıdır. Tarixdən həmçinin, Drakont qanunlarının çoxunun e.ə. VI əsrin əvvəllərində Solon tərəfindən ləğv edildiyi məlumdur [2].

Solon qanunları (e.ə. 594-cü ildən sonra), görünür, təkcə dini fərmanların və adət hüququnun yazılması deyil, həm də digər Yunan şəhərlərinin və hətta Misirin bir sıra qanunlarının Afina qanunlarında əks olunması idi. Qanunlar 16-dan artıq taxta lövhələrə həkk olunaraq meydanlarda nümayiş etdirilirdi. Bu Qanunvericiliyə görə afinalılar ən azı yüz il ona riayət etməli idilər. Nəzər salanda görürük ki, bu qanunlar həqiqətən də bir neçə əsr Afina cəmiyyətinin həyatını tənzimləyən əsas normalar olmuş və məhkəmələr tərəfindən aktiv tətbiq olunmuşdur. Məzmun baxımından Solonun qanunları əsasən ailədaxili və qəbilə münasibətlərinin tənzimlənməsinə aid olub, hüquqi qayda kimi təkcə ictimai əsərin deyil, həm də ictimai əxlaqın və ədəb-ərkanın qorunması məqsədini güdüdü. Onlarda mülkiyyət münasibətləri digər vətəndaşların hüquqlarına hörmət, icma dəyərlərinin qorunması normaları ilə tənzimləndirdi.

Həmçinin, bu qanunlarda məhkəmənin prosessual qaydaları da öz əksini tapır və nikah və ailə münasibətlərinə xüsusi yer ayrılırdı ki, bunu da ictimai quruluşun xarakteri, polisdə vətəndaşın statusu və mülkiyyət hüquqlarına (onun ötürülməsinə) təsiri ilə izah edə bilərik.

Afina qanunvericiliyi, əsasən, demokratiyanın çiçəklənmə dövründə - e.ə. VI əsrin ikinci yarısı və V əsrdə formalaşmışdır. Bundan sonra Afina (həmçinin, digər şəhər dövlətlərinin) qanunları üzərində dərin sistemləşdirmə aparılmadığı üçün onun əksər hissəsi yenə də, adətlərdən ibarət olaraq qaldığını görürük.

Qısa şəkildə deyə bilərik ki, qədim Yunanıstanda mülkiyyət və öhdəlik münasibətlərinin normativ tənzimlənməsi zəif və ziddiyyətli idi ki, bu da çoxsaylı məhkəmə çəkişmələrinə səbəb olurdu. Siyasi şərait çox vaxt qanunvericilik ənənəsi üzərində qeyd-şərtsiz üstünlük əldə edə bilirdi.

“Afina hüququnun ilkin inkişaf mərhələlərinə formalizm xas idi. Solonun islahatına qədər müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirilməməsi borclunun şəxsi məsuliyyətinə səbəb olurdu. İslahatdan sonra müqavilə öhdəliklərini təmin etmək vasitəsi kimi depozit, girov və zamindən istifadə edilirdi” [22].

Afina hüququna əmlakın daşınar (torpaq, qullar, mal-qara) və daşınmaz (pul, qiymətli əşyalar) olaraq bölünməsi məlum idi [11, s.45]. Lakin, göründüyü kimi, qədim Yunanıstanda əmlakın daşınar və daşınmaz bölgüsü məzmun baxımından bizim bugünkü anlayışda yer alan bölgünün daxili elementlərindən fərqli idi.

“Mülkiyyət hüquqları arasında mülkiyyət və sahiblik fərqləndirilirdi. Şəxsi mülkiyyət dövlətin törəməsi hesab olunurdu. Sahibkarın hüquqları ideyası hələ inkişaf etməmişdi.

Öhdəlik münasibətləri həm yazılı müqavilədən, həm də hüquq pozuntusundan - deliktdən yarana bilirdi.

Afina hüququna müxtəlif növ müqavilələr, o cümlədən: alqı-satqı müqaviləsi, əmək müqaviləsi, borc müqaviləsi, iş müqaviləsi, kirayə müqaviləsi, saxlama müqaviləsi, ortaqlıq müqaviləsi, tapşırıq müqaviləsi, komissiya müqaviləsi məlum idi.

Müqavilənin əsasını istənilən məzmunlu razılaşma təşkil edirdi. Müqavilələr adətən yazılı şəkildə bağlanırdı. Deliktlərdən yaranan öhdəliklər əmlaka hər hansı ziyan vurulduqda yaranırdı. Müqavilə öhdəliklərinin təminatı vasitələri bunlar idi: depozit, girov, zamin.

Afinada nikah ailə başçısının bağladığı müqavilə idi. Evlilik məcburi sayılırdı, baxmayaraq ki, subaylıq cəzalandırılmırdı. Ailədə qadın tabe mövqə tutduğundan boşanma prosesi ər üçün azad, arvad üçün mürəkkəb iş idi. Atanın uşaqlar üzərində səlahiyyəti əvvəlcə çox geniş olsa da, zaman keçdikcə azalmışdı” [11, s.46]. Afina hüququna vərəsəliyin qanuni və vəsiyyətlə keçməsi məlum idi. Vərəsəlik münasibətlərində qanunla da, ailənin əsasən kişi cinsindən olan nümayəndələrinə üstünlük verilir, nikahdan kənar doğulmuş övladlar vərəsə hesab olunmurdu. Vəsiyyətnamə üzrə vərəsəlik Solonun islahatlarından sonra meydana gəlmişdi. Digər əqdlər kimi, vəsiyyətnamənin də sağlam ağıla malik şəxsin heç bir fiziki və psixi təzyiqlə məruz qalmadan tərtib etməsi tələb olunurdu. Yal-

nız qanuni oğul övladları olmayanlar vəsiyyət edə bilərdilər. Yetkinlik yaşına çatmayanlar, qadınlar, övladlığa götürülmüş oğul övladı vəsiyyət edə bilməzdi.

Quldarlıq təsərrüfat həyatında getdikcə daha vacib bir yer tutmağa başladı. Ticarət yönümlü və böyük mülklərə əsaslanan kənd təsərrüfatı sahələrinin meydana çıxması, şəhər-dövləti tərəfindən yeni qaydalarla dəstəklənərək, təşviq edilirdi ki, bu da quldarlığın (kölə əməyinə əsaslanan təsərrüfatların) genişlənməsi üçün əsas faktora çevrilirdi [5, s.657].

Qədim Yunanıstanda (daha sonra Romada) torpaqla bağlı mübahisələr özünü hüquqi müstəvidə, xüsusən, torpağa mülkiyyət hüququ, bu hüququn ötürülməsi, torpaq icarəsi və alqı-satqısına dair münasibətlərdə (o, cümlədən, müqavilələrdə) daha aydın tapmışdır. Bu məsələlər cəmiyyətin sosial-iqtisadi bazası və siyasi üstqurumu üçün həlledici amil kimi, mühüm əhəmiyyət daşıyırdı. Mülkiyyət münasibətlərində digər mühüm və maraq doğuran bir amil - cəmiyyətdə mövcud olan sosial qrupların mülkiyyət hüquqlarının kəskin müxtəlifliyi idi.

Təhlil göstərir ki, Qədim Yunanıstan ərazisində şəxsi, dövlət, məbəd və ya vətəndaş icmalarına məxsus torpaqların alqı-satqısı, icarəsi və girovu təcrübəsi geniş yayılmışdı [7; 12; 19, s.19-20]. E.ə. V-IV əsrlərdə Yunanıstanın sosial-iqtisadi münasibətlərinin ən vacib xüsusiyyəti klassik quldarlığın formalaşması və yoxsul vətəndaşlar, meteklər və azad edilmiş qulların kənd təsərrüfatı, sənətkarlıq və ticarətdə rolunun güclənməsi idi. Torpaq və ya digər daşınmaz əmlakı da bir çox hallarda məhz bu sosial quruplar icarəyə götürürdülər.

Torpağa mülkiyyət hüququ yalnız vətəndaşlara məxsus idi və onun alqı-satqı müqaviləsində qiymətinə mühüm təsir göstərən amillər kimi, onun keyfiyyəti, məhsuldarlığı və yerləşdiyi ərazi göstərilir [6, s.47-57].

İddialara görə, e.ə. VII əsrdə Lokrili Zaleukos müqavilələri sadələşdirib və vasitəçilərə kənd təsərrüfatı məhsullarının satışını qadağan etmişdi. Hələ, Solondan əvvəl Zaleukosun da mülkiyyət hüququna etiraz etmək prosedurunu tənziplədiyi deyilir. Nəticədə, daxili iqtisadiyyatın təşkilati qaydaları və ticarətlə əlaqəsi aydınlaşdırıldı [5, s.648].

Uzun və intensiv mülki təbəqələşmə prosesi nəticəsində kiçik icarə, şəriklik, subarenda kimi müqavilə münasibətləri inkişaf edirdi. Geniş yayılmış torpaq icarəsi müqaviləsinin bağlanması üçün icarəçi öz daşınmaz əmlakını girov qoyurdu. Bu girovqoyma müvafiq şərtin daş üzərində həkk olunması ilə müşayiət olunurdu. Müqavilənin bu cür təmin olunması institutunu yunanlar “ipoteka” (“hypotheca”) adlandırırdılar. Daha sonra bu institut Roma hüququna keçərək inkişaf etdi [16, s.268]. İpoteka ilə yanaşı, torpaq üzərində adi icarə müqaviləsi də təbiiq olunurdu.

Torpaqla bağlı əqdlərlə yanaşı, yunan şəhərlərinin bazarlarında ərzaq, geyim, silah, keramika, əmək alətləri və sair müxtəlif malların geniş ticarəti aparılırdı. Quldarlıq cəmiyyətində tədricən inkişaf edən əmtəə iqtisadiyyatı qaçılmaz şəkildə şəhər bazarlarının darlığı ilə üzləşirdi. Belə bir şəraitdə xarici ticarət əlaqələri mühüm əhəmiyyət kəsb etdi və bu, daşınma müqaviləsinin əhəmiyyətinin artmasına səbəb oldu. Xarici ticarətdəki rəqabət səbəbindən isə ticarət və sənət-

karlıq şəhərləri (Afina və Korinf, Afina və Meqara və s.) arasında münaqişələr meydana gəlirdi.

Bu vəziyyət dəniz ticarətini və bununla əlaqədar müvafiq müqavilə formalarının meydana gəlməsini zəruri edirdi. Dəniz ticarəti inkişaf etmiş, gəlir gətirən, lakin eyni zamanda riskli iş idi. Buna baxmayaraq, quru yollarla yük heyvanları vasitəsilə yüklərin daşınması daha çətin, uzun və bahalı olduğundan, malların daşınmasında dəniz yolu (ticarət gəmiçiliyi) inkişaf etdi [17, s.26].

Xarici ticarət dövrüyyəsini təmin etmək məqsədilə xarici tacirlər üçün sikkələri müəyyən faiz almaqla, müvafiq yerlərdə (masalarda) fəaliyyət göstərən və peşəkar olaraq, pul dəyişməklə məşğul olan şəxslər - "trapezitlər" (barələrində aşağıda daha ətraflı məlumat verilir) həyata keçirməyə başladılar. Trapezitlərin fəaliyyəti Demosfen və İsokratın əsərlərində praktiki baxımdan xeyli işıqlandırılmışdır [18, s.38-42].

Hər bir qədim yunan polisinin öz pul sistemi var idi, çünki sikkə zərb etmək hüququ suverenlik əlaməti idi. Qanuna görə, bu dövlətlərin sikkələrinin qarşılıqlı olaraq bir-birində və digər dövlətlərdə heç bir dəyəri yox idi. Buna görə də xaricə əlaqələr üçün onların sikkələrini göndərildikləri ölkənin puluna dəyişmək lazım gəlirdi. Qədim Yunanıstanın çoxsaylı dövlətlərdən ibarət olmasını (pərakəndəliyini) nəzərə alsaq, bu vəziyyətin ticarətə və ümumiyyətlə mülki dövrüyyəyə mənfi təsirini aydın təsəvvür etmək olar.

Bu narahatlıqların minimuma endirilməsi üçün müəyyən tədbirlər görüldü. Bəzən, transsərhəd ticarət üçün müəyyən bir dövlətin sikkəsi (məsələn, e.ə. V-IV əsrlərdə Afina tetradraxması) seçilirdi ki, bu da mübadilə vahidi kimi üstünlük əldə edirdi. Sonralar, pul sisteminin unifikasiyasına dair ikili siyasət razılaşdıqda, növbə ilə sikkələr zərb etdikdə və buraxılışdan əldə edilən gəliri öz aralarında bölüşdürükdə, onlar valyuta birliyi ideyasına gəldilər.

"Trapezitlər (yun. *τραπεζῖται* - "masa" mənasını verir. Burada peşəkar fəaliyyət göstərənlər isə - "trapezitlər" adlanırdı), qədim Yunanıstanda əvvəlcə müxtəlif şəhər-dövlətlərinin pul mübadiləsi və pulların qəlp (saxta) olub-olmadığının qiymətləndirilməsi ilə məşğul olurdular. Onların masaları (trapezləri) bir qayda olaraq, ticarət meydanlarında (aqoralarda) yerləşirdi. E.ə. V əsrin sonu IV əsrdə trapezitlərin funksiyaları əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməmişdi. Bu vaxt onlar saxlanmaya əmanətlər qəbul edir, daşınar və daşınmaz əmlakın girovu ilə kreditlər verir, həm öz həm də əmanətçilərin pulları ilə müxtəlif əməliyyatlar edir, müştərinin adından ödənişlər həyata keçirir, pulun başqa şəhərlərə köçürülməsini təşkil etdirdilər. Trapezitlər əqdlərin bağlanmasında vasitəçi, şahid, zəmin kimi çıxış edə bilir və onlara xüsusilə əhəmiyyətli sənədlərin saxlanması etibar edilirdi" [20].

Eyni zamanda, trapezit peşəsi cəmiyyətdə ləyaqətli iş hesab edilmir və onların (trapezitlərin) çoxu meteklər, bəzən isə keçmiş qullardan ibarət olurdu [20]. Bütün bunlara baxmayaraq trapezitlərin işi iqtisadi sistemin fəaliyyəti üçün zərurətə çevrilərək, əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməmiş və cəmiyyət üçün dövrümüzdəki maliyyə-kredit təşkilatlarının roluna bənzəməyə başlamışdı. Yunanıstandakı "Trapezit" termininin daha sonra Romada oxşar fəaliyyəti həyata keçir-

rənlər üçün - "Argentaria" termini ilə əvəzləndiyini görürük. Trapezitlər yalnız sadəcə pul dəyişmiş, həm də müasir bank əməliyyatlarına oxşar bəzi əməliyyatları da həyata keçirə bilirdilər. Məsələn, pulu bilavsitə daşımada öz hesablarından başqasının hesabına valyutanı dəyişərək, köçürə bilir, saxlanmaya pul götürür, həm öz pulundan, həm də müştərilərin pulundan faizlə kreditlər verir və sələmçiliklə də məşğul olurdular.

Digər əqdlər və bank təcrübələri haqqında daha çox məlumata Demosfenin "Timofeyə qarşı borc haqqında" nitqində rast gəlirik ki, burada o təsdiqləyir ki, "Trapezitlər verilən və yatırılan məbləğlərin yekununu (balansını - E.Q) çıxarmaq üçün həm pul verilməsi, həm borcun təyin edilməsi, həm də trapezaya qəbul edilən əmanətlər haqqında qeydlər aparmağa vərmişlər" [9, s.139]. E. ə. 362-ci ilə aid bu nitq bankirlərin müştərilərin əmanətlərini və pullarını öz kitablarında qeyd etdiklərinə dair ilk sənədli sübutdur [1, s.75-81]. Demosfen burada həmçinin cari hesabların necə işlədiyini də izah edərək göstərir ki, belə bir hesabdən banklar müştərinin sifarişlərini yerinə yetirərək, üçüncü şəxslərə ödənişlər edirdilər [9, s.152].

Göründüyü kimi, qədim yunan şəhərlərində fəaliyyət göstərən Trapezit institutu müxtəlif xarakterli bank, maliyyə-kredit, saxlama və sair funksiyaları yerinə yetirməklə, müvafiq olaraq sahibkarlıqla əlaqədar bir sıra müqavilə növlərinin aktiv təbiiqinə və inkişafına səbəb olmuşdur.

İqtisadi münasibətlərin inkişafı şəraitində rəqabət, istehsal, ticarət və nəqliyyat xərcləri baxımından kiçik təsərrüfat subyektlərinin daha böyük və səmərəli birliklərdə birləşməsi zərurəti qədim Yunanıstanda ortaqlıq müqaviləsinin meydana gəlməsinə şərait yaradırdı. Məsələn, "Afinanın iqtisadi həyatında gəmiçilik, bankçılıq və sair çoxsaylı ticarət ortaqlıqları mühüm rol oynayırdı" [8, s.312]. Bu birliklər müasir hüquqi şəxslərin ibtədai formasını təşkil edirdi ki, buda qədim Şərq hüququ ilə müqayisədə ortaqlıq müqaviləsinə daha yüksək səviyyəyə qaldırırdı.

Ortaqlığın hüquqi gücündən istifadə etmək sərfəli idi. Məsələn, "Afinadakı ortaqlıq öz nümayəndələri vasitəsi ilə daşınmaz əmlak və digər əmlak əldə etmək hüququndan istifadə edir, qazanc və zərər ortaqlıq üzvləri arasında müqavilənin şərtlərinə uyğun olaraq, belə şərtlər olmadıqda isə qoyduqları mayanın dəyərində nisbətə bölüşdürüldü" [8, s.311].

Qədim yunan dövlətlərinin quldarlıq demokratiyasına əsaslandığını nəzərə alaraq, deyə bilərik ki, cəmiyyətdə ticarət iqtisadiyyatının yüksək inkişafına baxmayaraq, demokratiya siyasəti (bəlkə də məhz çoxluğun sosial marağını təmin etməyə çalışıldığı üçün) mülkiyyətçilik münasibətlərinin inkişafının qarşısını almağa çalışırdı. Bu mənada bazar münasibətləri və iqtisadi dövriyyə qaydalarının tənzimlənməsində dövlətin rolu yüksək idi. Bu, həm dövlət himayəsi, həm də ictimai sabitlik maraqlarına uyğun tənzimləmə hesab olunurdu.

Afinanın ticarət hüququ əsasən dövlət quruluşunun maraqları ilə müəyyən edilirdi. Bazarlar və ticarət dövlət orqanları tərəfindən qorunurdu. Bütün azad insanların bazara çıxış hüququ var idi. Hətta, qullar da alıcı kimi çıxış edə bilirdilər. Şəhər vətəndaşları xüsusi hallar (məsələn, mülki hüquqlarının tam və ya

qismən itirildiyi (atimiya)) istisna olmaqla, bazara müstəsna giriş hüququna malik idilər.

Dövlət hakimiyyətinin müvafiq orqanı pulun ölçü və çəkisinə, tədavülünün və qəbulunun qanuniliyinə nəzarət edirdilər. Güman ki, qanunla malların idxalına və ixracına hər cür məhdudiyətlər tətbiq oluna, bazar qiymətləri, pulun tədavülü və sair nəzarətdə saxlanıla bilərdi. Bunun sübutu kimi, Solonun fərmanlarından birində zeytun yağından başqa hər hansı bir qida məhsulunun ixracını qadağan edildiyini göstərmək olar [15]. Digər bir məsələ, xaricilərin yunan şəhər-dövlətlərindəki statusu ilə bağlı idi. Qədim dövrün sonlarına doğru bəzi şəhər-dövlətləri azad xarici mütəxəssislərin (katiblər, həkimlər və sairin) şəhər cəmiyyətinə qəbul olunması ilə əlaqədar Henri van Effenterrenin “müqavilə” adlandırdığı qaydaları müəyyənləşdirdilər ki, buda mülki dövrüyyədə xarici elementin mövqeyinə xeyli yaxşı təsir etdi [5, s.651].

Qədim Yunanıstanın iqtisadi həyatında dəniz ticarəti mühüm yer tuturdu. Gəmilər vasitəsilə həyat keçirilən bu ticarət tək fəaliyyət göstərən sahibkarlar üçün praktiki olaraq çox çətin iş idi. Buna görə də, kifayət qədər erkən vaxtlardan xüsusi şərtlərlə dəniz ticarətinin hüquqi təşkilinin spesifik formaları - gəmi ortaqlığı və gəmi kirayəsi münasibətləri (müqavilələri) mövcud idi. Belə müqavilələr müddət, məsafə, daşıma haqqı, marşrut, tərəflərin müxtəlif vəziyyətlərdə məsuliyyəti, yükün həcmi və xarakteri və sair şərtləri ehtiva etməklə, adətən əsas təşkilatçı, gəminin sahibi, ortaqlar, eləcə də digər maraqlı şəxslər arasında bağlanırdı. Dövlətin dəniz müqavilələrinə himayədarlığı, onları müxtəlif vasitələrlə təşviq edilməsi və vicdansız borcluların müqavilə şərtlərini yerinə yetirmədiyi halda həbs oluna biləcəyi şəkildə açıq ifadə edilirdi.

Müqavilə hüququnda girovla bağlanan borc əqdləri üstünlük təşkil edirdi. Kredit təminatla alınırdı. Buna görə də, düzgün tərtib edilmiş müqaviləyə həm müqavilənin mətni, həm də əşyanın (torpağın) ipoteka (və ya girov) lövhələri daxil idi. Girov qoyulmuş əmlak üzərində kreditorun hüquqlarına etiraz etmək qadağan edilirdi. Xüsusilə himayə olunan müqavilələrdən biri şahidlərin iştirakı olmadan bağlanılan bankirin kredit müqaviləsi idi. Adi müqavilələrin bağlanması şahidlərin iştirakını nəzərdə tuturdu ki, bu zaman həm azad insanlar, həm də qullar da şahid ola bilərdilər.

Qədim Yunanıstanda müqavilələrin icrasının ciddiliyi, görünür, çox nisbi idi. Belə ki, məhkəmələrdə çıxış edən natiqlər israrla hakimləri müqavilələrin dəqiq icrasını təmin etməyə, onları “müqavilədən və orada yazılmış öhdəliklərdən yayınmağa” imkan verməməyə çağırırdılar. Bununla belə, bu cür çağırışların reallaşması ideal istək olaraq qalırdı. Belə vəziyyət həmçinin, yazılı qanunda müqavilələrin məzmunu və onların icrası üçün praktiki olaraq heç bir xüsusi tələblər olmadığından yaranırdı. Bəzən müqavilənin icra zamanəti kimi, onun yerinə yetirilmədiyi təqdirdə dəymiş zərərin (itkilərin) məbləğinin iki qatı həcmində qanunla icazə verilən cərimə sanksiyaları çıxış edirdi [25].

Mülkiyyət hüququnun inkişafı dövlətin tənzimləyici rolu ilə də məhdudlaşdırılırdı. Ümumiyyətlə, heç də hər şey şəxsi mülkiyyətdə ola bilməzdi. Məsələn, küçələr, meydanlar, limanlar, çaylar, müqəddəs əşyalar yalnız ümumdövlət

(ictimai) mülkiyyətdə ola bilərdi. Torpaq mülkiyyəti hüququ siyasi hüquqlarla ayrılmaz şəkildə bağlı idi və buna yalnız polis üzvləri (şəhər vətəndaşları) sahib ola bilərdilər.

Yeni torpaqlara sahib olmaq üçün tələblər daha yumşaq idi. Bu vəziyyət xüsusən, qədim yunan şəhər-dövlətləri (məsələn, Afina) vətəndaşlarının onun hüdudlarından kənar malik olduqları mülklərə (klerlərə) aid idi. Bu, həm də həmin dövlətin nüfuzunun öz sərhədlərindən kənara yayılmasına imkan verirdi. Lakin, dövlət vətəndaşı bu hüquqdan məhrum da edə bilərdi. Torpaq mülkiyyətindən fərqli olaraq, qanun meyvə və üzüm bağları üzərində mülkiyyətə ayrıca yanaşır və bunların Afina vətəndaşı olmayanlara da məxsus olmasına yol verirdi. Yaşayış məntəqələrində torpaq üzərində tikinti aparmaq hüququ müstəqil bir tənzimləmənin predmeti idi. Bu zaman torpaq bir şəxsə, onun səthindən istifadə hüququ isə digərinə məxsus ola bilərdi.

Ümumilikdə mülkiyyət dedikdə, ilk növbədə, bir şeyin gətirdiyi gəlir və ya məhsula olan hüququ, habelə, əşya ilə istənilən əməliyyatlar aparmaq imkanı başa düşülürdü. Mülkiyyət hüququnun əsasları bu hüquqların qanuniliyi və ədaləti olması hesab olunurdu. Mülkiyyət hüquqlarının əldə edilməsi üçün meyarlardan biri də mübahisəsiz sahiblik müddəti də tanınırdı ki, buda qanunda konkret vaxt çərçivəsi ilə müəyyən olunmamışdı.

Afina hüququnda ilk dəfə olaraq torpaq və ya digər daşınmaz əmlakın girovu ilə bağlı xüsusi bir institut - ipoteka formalaşmışdı. Kreditor torpaq sahibinə gələcəkdə borc qaytarılmadığı təqdirdə torpağın ona (kreditora) keçməsi şərti ilə borc verirdi. Bu torpaq kredit müddəti bitənə qədər borclunun mülkiyyətində və istifadəsində qalırdı. Bu cür əqd ən çox Afinada inkişaf etdirilmiş və hətta ümummilli miqyasda varlı kreditorlar və borclular arasında münasibətlərdə sosial və siyasi problemlərə səbəb olmuşdu.

Kreditorun borc ödənilmədiyi təqdirdə, dövlət orqanlarının iştirakı olmadan birbaşa torpaq sahəsinə sahibliyi ələ almaq kimi, böyük hüquqları var idi. İpoteka müqaviləsi də, digərləri kimi, yazılı şəkildə bağlanmalı idi. Afinada və bir çox digər dövlətlərdə əqdlər üzrə xüsusi sənədlərin tərtib edilməsi tələbi var idi ki, bunlar da yalnız əqdlərin bağlanmasının təsdiqləyici faktı deyil, həm də onların bağlanması üçün məcburi (qəbzələr (sinqraflar)) və kitablarda xüsusi qeydlər (xiroqraflar) kimi forma idi.

Beləliklə, görürük ki, qədim Yunanıstanda sahibkarlıq, xüsusən, kommersiya münasibətlərinin inkişaf etməsi məntiqi olaraq, müvafiq müqavilə növlərinin müəyyən inkişaf səviyyəsinə çatmasını şərtləndirirdi.

Bəzi tədqiqatçıların belə bir fikiri ilə tam razılaşmaq çətindir ki, "... həqiqətən də nadir dövlətçilik quruluşuna malik olmuş Qədim Yunanıstan mülki hüquq sahəsində böyük irəliləyişlər və nəticələrə nail ola bilmədi. Əlbəttə, bu, xüsusi hüquq münasibətlərinin burada heç inkişaf etməməsi demək deyil. Ancaq, Qədim Şərqlə müqayisədə mahiyyətcə, müqavilə də daxil olmaqla, yeni hüquq institutları demək olar ki, yaradılmadı" [17, s.23].

Bununla əlaqədar, qeyd etmək lazımdır ki, antik dövrdə hüquqi şüurun inkişafında qədim yunan fəlsəfəsinin böyük rolu olmuşdur. Qədim Yunanıstanda

hüquq xüsusi bilik sahəsi kimi öyrənilməsə də, etika, siyasi nəzəriyyələr və təbiət fəlsəfəsi mövqeyindən təbii hüquq fəlsəfəsinin özülü qoyulmuşdur. Bu mənada rahatlıqla deyə bilərik ki, qədim Roma hüququ qədim Yunanıstanda formalaşan hüquq fəlsəfəsi, hüquq düşüncəsi və hüquq nümunələrinin məntiqi olaraq inkişaf etdirilib, maddiləşdirilmiş davamıdır.

Qədim Yunanıstan Roma tərəfindən zəbt edildikdən sonra siyasi-hüquqi tədqiqatların intensivliyi və onların səmərəsi xeyli azaldı və hüquq elminin inkişaf mərkəzi tədricən Qədim Romaya keçdi. Bəzi tədqiqatçılar əsaslı şəkildə hesab edirlər ki, romalıların xüsusi hüququn inkişafındakı uğurları onların qədim Yunanıstanın nəzəriyyə və qanunlarını götürmələri (onlardan bəhrələnmələri) sayəsində mümkün olmuşdur. Məsələn, antik dövr tarixçisi və coğrafiyaçısı Strabon (e.ə. 63-23-cü illər) etiraf edirdi ki, romalılar “həqiqətən də qanunlarının çoxunu axeylərdən götürmüşlər” [14, s.59].

Digər tərəfdən, qədim Yunanıstanda dövrümüzə qədər gəlib çatmış yazılı xüsusi hüquq mənbələrinin olmaması onun inkişaf etməməsinin etibarlı sübutu ola bilməz. Yunanların bir neçə əsrlər boyu qonşu ölkələrlə apardıqları böyük ticarət əməliyyatları burada alqı-satqı, borc, dəyişmə, icarə, kirayə, ortaqlıq və sair müqavilələri, digər çoxsaylı və müxtəlif növlü əmlak münasibətləri, bu dövriyyəni tənzimləyən və mübahisələrin həllinə töhfə verən hüququn yaranmasına səbəb olmaya bilməzdi.

IV əsrdə Roma imperiyasının mərkəzi Şərqi - Bizansa köçürüldükdən sonra ictimai-siyasi, hüquqi və mədəni fikir və hadisələrin mərkəzi yenidən Yunanıstana keçmiş oldu. Beləliklə qədim Romanın ictimai-siyasi, hüquqi nailiyyətləri Şərqi Roma İmperiyasında (Bizansda) davam və inkişaf etdirildi. Bu dövrdə rəsmi Roma qanunlarında yunan mənşəli bir çox hüquqi anlayışlar meydana çıxsada, bütövlükdə tarixi baxımdan bu nailiyyətlər artıq Antik dövr Yunanıstanına aid olmayıb, məzmun baxımından isə əsasən, Roma tərzinin (nailiyyətlərinin) daşıyıcısı və davamı idi. Bu isə iki mədəniyyətin (o, cümlədən hüquq sisteminin) maddi və mənəvi baxımdan bir-birinin varisləri olduğunu deməyə imkan verir.

Yuxarıdakı qısa təhlildən görüldüyü kimi, qədim Yunanıstan mülki (o cümlədən müqavilə) hüququ qədim Şərqi Yunanıstanın nailiyyətlərini də, əxz edərək, mümkün qədər inkişaf etdirib, yeni fikir, müddəa, norma və institutlarla zənginləşdirmişdir. O, Roma mülkü hüququ nailiyyətləri ilə müqayisədə kifayət qədər güclü olmasa da, Roma hüququnun parlaq inkişafı üçün mühüm zəmin olmuşdur.

İstinadlar:

1. Costouros G. J., “Development of Banking and Related Book-Keeping Techniques in Ancient Greece,” *International Journal of Accounting* 7, no. 2 (1973). Pages 75-81.
2. Delfim F. Leão & Rhodes P. J. *The Laws of Solon*. London. 2015.
3. Michael Gagarin and David Cohen. *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law*. Pages. 61-81. (Law and Religion. By Robert Parker). Cambridge University Press. New-York. 2005.

4. Forsdyke Sara. Ancient And Modern Conceptions of the Rule of Law. P. 193. <https://lsa.umich.edu/content/dam/classics-assets/classicsdocuments/FORSDYKE/ForsdykeRuleOfLaw.pdf>
5. Julien Zurbach. The Formation of Greek City-States. Status, Class, and Land Tenure Systems. *Annales. Histoire, Sciences Sociales* Volume 68, Issue 4, 2013. P. 657. file:///C:/Users/eldar.gojayev/Downloads/E_ANNA_684_0957.pdf
6. Андреев В.Н. Цена земли в Аттике. IV в. до н.э. ВДИ. 1960. № 2. С. 47 – 57.
7. Булычева Е.В. Аренда и Продажа Общественной Земли в Аттике / В IV В До н.э. Автореферат Диссертации. 2008. <https://www.dissercat.com/content/arenda-i-prodazha-obshchestvennoi-zemli-v-attike-v-iv-v-do-ne/read>;
8. Голубцова Е.С. (ред.) Античная Греция. Проблемы развития полиса. Том 1. М., 1983. С. 311.
9. Демосфен. Речи. В 3-х т. Т.П. М.: Памятники исторической мысли, 1994. С. 139.
10. Доватур А. И. История Древнего Мира. Вопросы Истории Афинской Демократии в Новейшей Зарубежной Литературе. Стр. 412 – 420. http://www.spbiiran.nw.ru/wp-content/uploads/2016/03/Dovatur_A_I_1.pdf
11. Желудков А.В, Буланова А.Г. История государства и права зарубежных стран (конспект лекций). М. «Приор-издат», 2003. С. 45.
12. Касаткина Н.А. Афинские военно-земледельческие поселения VI-V вв. до н.э. (Автореферат Диссертации) 1983. <https://www.dissercat.com/content/afinskie-voenno-zemledelcheskie-poseleniya-vi-v-vv-do-ne>;
13. Омельченко О.А. Всеобщая История Государства и Права. § 11. Правовая Политика И Законодательство Афинской Демократии. Развитие законодательства. <http://www.bibliotekar.ru/istoriya-gosudarstva-i-prava-2/82.htm>
14. Лазарева В. В. История государственно-правовых учений. М., 2006. С. 59.
15. Плутарх. Сравнительные жизнеописания Солона. В двух томах. Т. I. Издательство «Наука», М. 1994. Издание второе. <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1439000500>
16. Скворцов О.Ю. Сделка с недвижимостью в коммерческом обороте. Москва. 2006. С. 268.
17. Чалая Л.А и Лядова А.В. История Договорного Права. стр. 26. Владимир. 2008.
18. Хесус Уэрта де Сото. Деньги, банковский кредит и экономические циклы. Перевод с английского. С. 38-42. Челябинск, Социум. 2008.
19. Ямпольский З. И. Древняя Албания III—I вв. до н. э. Баку. 1962. С. 19 – 20.
20. https://bigenc.ru/world_history/text/4200368 Большая российская энциклопедия.
21. <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199599257.001.0001/oxfordhb-9780199599257-e-17> Law, Legitimacy, and Religion in the Greek Poleis.
22. <http://www.bibliotekar.ru/2-8-26-istoriya-gosudarstva-i-prava/33.htm> История государства и права античного Мира. Правовая система Древней Греции. Основные черты права. Законы Драконта.
23. <http://www.hist.msu.ru/Departments/Ancient/n/07.htm> История Древней Греции.
24. <https://online.law.tulane.edu/articles/law-in-the-ancient-world>
25. <https://www.shkolazhizni.ru/culture/articles/24978/>

ИСТОРИЧЕСКИЕ, СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ СТАНОВЛЕНИЯ ДОГОВОРНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ДРЕВНЕЙ ГРЕЦИИ

Эльдар Годжаев*

Резюме

В статье рассматриваются исторические, социально-экономические и правовые основы, условия, сущность, характеристика периода и места становления договорных отношений и права в Древней Греции, его дальнейшее влияние (особенно Древнего Рима) на мировую правовую мысль и развитие законодательства, также анализируется содержание основных положений, норм, институтов и форм, существующих в договорной сфере, причины их возникновения и практика применения.

В целях изучения темы автор включил сведения об историко-географическом, социально-экономическом, государственном устройстве, политическом и правовом (преимущественно договорном) положении древнегреческих городов-государств (особенно Афин) в хронологическом порядке.

Ключевые слова: Древняя Греция, торговля, собственность, город-государство, Афины, рабство, демократия.

HISTORICAL, SOCIO-ECONOMIC AND LEGAL BASES FOR THE FORMATION OF THE CONTRACT RELATIONS IN THE ANCIENT GREECE

Eldar Gojayev**

Abstract

The article deals with the historical, socio-economic and legal bases conditions, essence, characteristics of the period and place of the formation of contractual relations and law in ancient Greece, and the impact on the later stages (especially, in Rome) of the of legal thought and development of laws, also, analyzes the content of the main provisions, norms, institutions and forms that exist in the field of contracts, and the reasons for their emergence and application. In order to study the topic, the author included information on the historic-geographical, socio-economic, state structure, political and legal (mainly, contractual) situation of the ancient Greek city-states (especially, Athens), in chronological order.

Keywords: Ancient Greece, trade, property, city-state, Athens, slavery, democracy.

---

* доктор философии по праву, докторант Института права и прав человека НАНА

** Ph. D in Law, Doctoral student of the Institute on Law and Human Rights of ANAS